

Csányi csalfasága

CSÁNYI VILMOS: A LÉNY ÉS AZ ŐRZŐ

**Alibi Kiadói Kft.
Budapest, 2004
268 oldal, 1950 Ft**

Nekem – Karinthytól eltérően – nem a feleségem, hanem Csányi Vilmos gyanús. Gyanúm a replikatív struktúra kulturális szegmensének okadatolásával alapozódott meg: tudniillik feltűnő, egyszersmind imponáló volt számomra a specifikusan emberi szerveződés eme megnyilvánulásának professzionális, eminens etológus általi kitüntetése.

A gyanú szárbaszökkenését a kentaurokról szóló, s bibliofil szíveket hevesebb dobogásra készítő kötetnek elolvasása idézte elő. Csányi Vilmos (természetkutató) és Makovecz Benjamin (grafikusművész): A kentaurok természetrajza. – Anatómiája, élettana, viselkedése és kultúrókológiája. Helikon Kiadó, Budapest 2000.

Szentágothai János emlékének ajánlotta „szerény játékát” Csányi, s e gesztusával nem pusztán tiszteletét nyilvánította egykori mentorának, hanem arra is utalt, hogy őhöz hasonlóan elegáns (Szentágothai egyik

kedvenc jelzője volt), artisztikus fejtegetésbe fog. De vissza a játékhoz: a belső címlapon ezt olvassuk: „első, javított és bővített kiadás” – nyilván abszurd információ, de arra kiváltképpen alkalmas, hogy a kötet frivolitását elővételezzük.

Sok mindennel jövőnk tisztába: szemlélhetjük a kentaurok felületes izmait, csontos vázát; követhetjük légzőszervének, keringésének, emésztőrendszerének é. í. t. leírását. Bepillantathatunk társas viselkedésébe, erotikus megnyilvánulásaiba.

Szemlézzük most a kentaurok kultúra világát. 120 fonémáját alsó- és felső nyelvvel nyilvánítja. Csányi szerint a „horkális logikát kentaurok legendák szerint ősidőkben, egy W!!@-g^Stein nevű kentaurok alapította meg”. (Vö.: 43. oldal)

Wittgensteint parodizálja itt a szerző, akire ezt követően logikai-filozófiai értekezését lábjegyzetelve tárgyyszerűen utal. Utal saját régebbi művére, a bevezetőben meg nem nevezett első kötetére is („Evolúciós rendszerek: Az evolúció általános elmélete” Gondolat, Budapest 1988.) Ilyetén konkrét hivatkozásait mintegy kioltják, de legalábbis ellensúlyozzák többek között a kentaurok zenei talentumát detektáló kottatöredékek. Birtokolhatjuk – görög és magyar ortográfiával egyaránt – a kentaurok-bírálati lapot. Miután szembesülünk Swift aggodalmaival, elgondolkodhatunk azon, mi lesz, ha ismét felbukkan egy kentaurok.

Mire való ez a Csányi-kaland? Miért érdemes valóságosként kitalálni mitológiai lényt, akinek fakticitását maga a szerző is megmosolyogja és megmosolyogtatja? A válaszáért forduljunk Csányihoz. Azt írja: „A nyelv segítségével elképesztő történeteket lehet kitalálni és elmesélni, amelyek se ételnek, se takarónak nem jók, igaz, a szaporodásban néha segíté-

nek, de minden más szempontból az értelmetlen pazarlás fő forrásai.” (Vö.: Csányi Vilmos: *Evolúciós bolondságok*. In: „Mozgó Világ” 2001. I. 4. oldal) Erre, az önmagát sapiensnek tituláló lényre nézve azon morfondírozhatunk: ki és mikor kényszeríti végre kényszerubbonyba, hiszen a lehető legbolondabb, képtelenségeket képtelenségekre halmozó kreatúra. Immár kész a Csányi-féle leltár: az ember – Vörösmartyval szólva – csakugyan sárkányfog-vetemény, s nincsen remény: még akkor sem, ha meszeszerűen megbocsátó gúnnyal „rólunk szól a nóta” módra költünk szembesítő sztorit.

A már mondott gyanú kilombozódását „A lény és az őrző” hozta meg.

A novellás-kötet címlapját, illusztrációt Csányi jegyzi.

A kötet nyolc novellát és egy *Kivezető*-t tartalmaz. Az írások többféle hangneműek ugyan, ám túlnyomóan pajkosak, fantáziadúsak. (Ilyen többek között – az ördögűzés fogásait érzékeltető *A megszállott*.)

Egyetlen elemzésre vállalkozom, *A Halottember meséi*-re. Választásomat az indokolja, hogy véleményem szerint itt fonódik össze leginkább az etológus (természetbúvár) és a szépiró mentalitása.

A mesék két mese: az első a lélekről, a második a testről szól. Ami az elsőt illeti: hol és miként lakozik a lélek? Hagyományosan hajlandók vagyunk a test halandóságának elismerése mellett a lélek halhatatlanságát feltételezni.

A test–lélek, anyag–tudat, agy–elme dichotómia klasszikus kérdése a pszichológiának és a filozófiának. Platón például a lélek halhatatlanságára, Homérosz halandó és halhatatlan lélekrészre, Arisztotelész a lélek halandóságára voksolt – lényegében egyazon hasonlat, a lélek azonos a lehelettel kibontásával.

Bármelyik későbbi kort, iskolát tekintsük, a lélek (tudat, elme) minemősége valamilyen képp bemutatást kapott. Ilyen szempontból talán az egyetlen markáns kivétel a behaviorizmus: Watsonék tudniillik a tudat negligálásával a lelket is diszkreditálták.

Mit gondol minderről Csányi? Úgy állítja be, hogy talán a *szerveződés* vélhető léleknek. A nem maradandó szerveződés csakugyan létező valami. Uralkodó és irányító. „Az emberi arc különleges rajzolat, olyan mintázat, amelyre molekuláris szerkezetek szerveződése reagálnak a testben. Azt mondják, hogy az arc a lélek tükre. Vagyis a szerveződés tükre.

Ha az ember tükörbe néz, a szerveződés néz vissza rá. Tükör a tükörben.” (Vö.: Csányi legutóbb idézett mű, 72. oldal)

Érdeemes lenne persze elgondolkodni azon: milyen ez a tükör, tiszta-e avagy homályos, mondhatjuk-e, Bergmannal szólva, hogy „tükör által homályosan” érzékelünk és értelmezzünk?

Az önmagát szabadnak gondoló ember tulajdonképpen mást sem tesz, mint történetét alakítja, konstituálja. A történet maradandó, örökkévaló, *a lélek a történet*.

Csakhog – perlekedik magával Csányi – a történet mint szuverén és halhatatlan lélek, egyszer befejeződik, elmúlik. Ez adja ugyan életünk értelmét, ám mivel a test hordozza, előbb-utóbb *voltta*, semmivé lesz.

A történetekben szerveződő lélek, a test nélkül olyan – hasonlít Csányi –, mint a test nélküli macska vigyora. E vigyort csakis a test hordozza.

(Emlékeztetek Ryle: „A szellem fogalma” című művére. Ryle felteszi a kérdést: rámutathatunk-e – a példa kedvéért – egy labdarugó csapat esetében a csapatszellemre úgy,

mint a szögletre, felező vonalra? Nyilván nem. Utóbbi tárgyias, az előbbi megfoghatatlan, megnézhetetlen absztrakció. [Husserl alapján csakis leírás és ismertség – ismeretség révén kialakuló tényezőkkel számolhatunk.]]

Csányi a történetet elemezve mintegy aposztrofálja az oral historyt: hiszen szerinte szellemi anyagra nem lehetünk a történetben, ám formáló sajátosságairól annál többet tudunk.

S itt egy paradoxonra kell figyelniünk:

- Csányi szerint a megtörtént történetek nem múlnak el,
- ugyanakkor befejeződnek, nyomuk vész, örökre bezáródnak.

Történetünk elenyész, belénk záródva semmisül.

Nekem úgy tetszik: Csányi nem akar itt következetesen megbékélni a lélek halandóságával – noha a lezárást nem vonja kétségbe, elismeri a magunkba zárt történet megszűnő folyamatosságát, hangsúlyozza, hogy az anyaghoz nem kötődő történet örökkévaló.

Talán úgy lehetünk kiutat, feloldást, hogy feltételezzük: az emberi testet megillető történet a test egzisztálásáig mindétig tart, ebben az értelemben végtelen, annak múltával azonban maga is múlttá válik. A véges végtelenhez érhetünk így...

Olvassuk a másik mesét.

Itt a pikírt Csányi vezet minket. Egy képzelt haldokló mondja el utolsó útját úgy, hogy személyes élményeit másokéival egészíti ki. A kilépés során felbukkanó alagút szerinte valós: ám talányos az, hogy oxigénhiánynak köszönhető élmény-e, vagy a megszületésre emlékeztető aktus.

Mi jön az alagút után? Akik maradnak, letakarják a halott ember tükrét (ismét a tükör motívum!), a kutat, kilötyöntik a vödörbe maradt vizet, megállítják az órát. Bízva a távozó lélek üzenetvivő szerepében a korábban távozottaknak adresszálnak információkat. A halott szemét lecsukják, állát felkötik, kiterítik. Megmosdatják, ha férfi megborotválják, felöltöztetik. Felidézik a *történetét* (szintén visszaköszönő komponens).

Csányi ilyen leírását érdemes lenne egybevetni Róheim Géza antropológiai-közhasznú mitológiai toposzokat feldolgozó értekezéseivel.

A virrasztás, a holttest babonás „hasznosítása”, a sírásás kultikus szabályai is megjelenítődnek a Halottember beszámolójában, amely eddig nem eltávolított, hiszen a halott és hozzátartozói, ismerősei körét érinti.

Egy filozofikus pauza – az agy olyan kapcsolati rendszer, amely a titkos üzenetek tartalmának a megsemmisítését szolgálja, s mint ilyen önmegsemmisítő – révén bontakozik ki Csányi frivolitása.

Ha a halál bekövetkezése után hat óráig sem kel fel a halott, akkor bádogtapsibe helyezik, „de még mindig lehet visszaút, ezért a halottakat tároló szobákat sohasem szabad kulcsra vagy lakatra zárni, mert ha egyikünk mégis életre kelne, nem tudna kijönni és még megfázna ott a hidegben. Ilyet egy halottnak nem kívánhat senki.” (Vö.: Csányi, utóbb idézett mű, 85. oldal.)

A boncolásra nem ítélték innentől szabadok. Velük nincs külső testies tennivaló: hozzátartozóik teljesítik formális kötelezettségeiket, halotti anyakönyvi kivonat é. i. t. Testük pedig „adja magát”: szabadul formájától – hullafoltok, s férgek munkája, azaz a test feloszlátja önmagát.

Más helyzetbe jutnak azok, akiket boncolnak. Őket kivágják, lemérik, leírják (ez vár minden fontosabb szervükre), fűrészelik – morbid, de szakszerű konstatálásba fog itt Csányi – „poétikus” módon vizsgálják beleiket. Taglalja a nemi szervek feltárását – a férfiakat illetően megkérdezi, gondolta-e volna közülük bárki is, amikor „tökét vakargatta”, hogy mi vár eme kitüntetett szervére.

Boncmesternek nem tiltják – hiszen nincsen rá szükség – a test egyes darabjainak elfogyasztását, ám boncolás közben étkezniük tilos. Tiltott továbbá a tetemmel való bármilyen visszatekintés: nem vetemedhetnek olyan pajzánkodásra, melynek eredménye az lehetne, hogy „egy jól fejlett hímtag eltűnik a sok érdeklődő hallgató matató kezei között, s végül a csinos kis medika csak a villamoson veszi észre, hogy pajkos kollégái mit csavartak zsebkendőjébe, akkor köteles sikolyát visszatartani minden erejével, és nevezett tetemanyagot haladéktalanul visszaszolgáltatni a boncmesternek. Ugyanez vonatkozik a medikusok zsebeiben talált vulvákra vagy emlődarabokra is.” (Vö.: Csányi, utóbb idézett mű, 90. oldal.)

Nem etikus továbbá herezacskót pipadohány tárolására igénybe venni.

Miként Bacon tartotta kíváncsinak filozófiai esszéiben, a szétszedés után az összerakás következik – rekonstruálni kell a boncolt tetemet. Ennek is szigorúan definiált fogásai vannak, enyhén fogalmazva nem javallott férfi tetemébe elvetélt magzatot csempészni. Kerülendő továbbá a csinosabb női holttestekkel való közösülés is.

A morbiditás fokozása kedvéért Csányi az interneten megjeleníthető „túlélés” részletes szakmai taglalását adja – élethűen állítható elő mostantól a volt élő: képalkotó készülékeken számítógépes programmal mintegy visszahozhatóak a már nem közöttünk lévők.

S a kecségetető jövő Csányi szerint: „Kedves hozzátartozóink majd egy képernyőről kérdezik, hogy mi van a kislánnyal és hogy sikerült-e a tehénke ellése tavasszal.

Ez már a lélek rekonstrukciója lesz.

– Azt is meg lehet majd csinálni, bár sok értelme nem lesz, fejezte be meséjét a Halott-ember.” (Vö.: Csányi, utóbb idézett mű, 94. oldal.)

Ismét a kísértő kérdés: vajon *halhatatlan-e* a lélek? Csányi – egyértelmű megoldás helyett – azzal a hipotetikus lehetőséggel kacérkodik, novellája végén, hogy egy elképzelt jövőben *rekonstruálható* lesz.

Utópisztikus esélyt ad ezzel szerintem a lélek sajátos konzerválására...

Csányit olvasva Lemre asszociáltam. Csányi a tudomány felől nyit az irodalomra, Lem az ellenkező utat járja: az irodalomról kacsint a tudományra. A lelket fürkészszerűen többek között azt írja: „Ha egy eleven emberi agyat felparcellázunk, úgy, hogy a homlok-, a fali- és a nyakszirtlebeny, valamint a limbikus rendszer egyes részeit, amelyeket ideiglenesen mesterségesen táplálnánk és különböző földrészekre telepítenénk, gyors összeköttetést biztosító, például elektromos kábelekkel kötnénk össze, s ha ez az egész földgolyón szétszórt és elektronikusan összekapcsolt agyi egész számunkra is érzékelhető módon az emberi tudat jegyeit viselné magán, arra a kérdésre, hogy hol is található ez a tudat – Ausztráliában? Alaszkában, Skandináviában? Vagy inkább a Mongol-fennsíkon? –, képtelenség lenne pontos helymeghatározással felelni, mivel a tudat alapvető attribútuma az egész világban szétszórt agy együttműködésének az eredője lenne. (Vö.: Stanislaw Lem: Szempillantás – Az emberi civilizáció perspektívái. Typotex, Budapest 2002. 76–77. oldal)

Neumann-ra hivatkozva érvel úgy Lem, hogy agyunk ama biztos rendszer, amelyet bizonytalan neuronelemek alkotnak, s ez azért szükségszerű felépítés, mivel emlékezetünkben őrzött fogalmainkhoz sok szekvenciából álló idegpályák vezetnek.

Csányi a *szerveződést*, a TÖRTÉNETET tüntette ki, Lem – olvasatomban – a tudatot firatva a *szerveződés komplexitását*, történetét illetően pedig EMLÉKEZETÜNK csapdáit méltatja.

Anélkül, hogy módomban állna részletes komparatistikára szálni magam, megkockáztatom: a Snow rettegte két kultúra egybeolvadására, vagy legalább komoly közelítésére bukkanhatunk Csányi és Lem esetében egyaránt.

Másrészt – s az iménti kijelentésről nyilván nem leválasztva – szimptomatikusnak érzem, hogy szakmailag elismert gondolkodók mennyire vágnak pályájuk egy ívét befutva kiegészülésre.

Legyen erre is egy példa elég. Lorenz, az etológia egyik pionírja szükségesnek találta tudományos munkálkodása egyfajta betetőzéseként pl. „A civilizált emberiség nyolc halálos bűne” című kötetének közzétételét, amely nem szigorúan tudományos diszkusszió, hanem egyféle – olykor lírai elemektől sem mentes – erkölcsi orákulum – természetesen etológiailag is fundálva.

Ehhez a kalandhoz tudom hasonlítani a Csányiét: ő is mintegy szabadul az etológia fakkjából, megőrizve azért természettudományos mentalitását a művészetben is.

Ha igaz ez a besorolásom, be kell valljam: hevenyészett novella-elemzésem tudálékos, hiszen a test–lélek dichotómia Csányi-féle megoldását túlzottan racionálisan pásztáztam. Mentségemül: amit előadtam, *egy* lehetséges értelmezés, analízis, s nyilván nem a feltétlenül hiteles.

Autentikusságát mérsékli, hogy Csányi *abszurditását, fiktivitását* már a novella címében kinyilvánítja: „Halottember” és nem „halott ember”; így írva ez személy-, vagy ha tesszik sors név. És neki milyei? Meséi. Ezen esetben nem illik előhozakodni az illetékességgel, a tudományos kompetenciával (amely egyébként egyértelműen megvan) – más világba csöppenünk ugyanis.

Kicsit önhatalmúan kezelve Csányi történet-kitüntetését, *talán bizonyos fokig átruházható a személyes történet* (néhány, aktuálisan specifikus részeit tekintve) az utódokra, ismerősökre, s ily módon a lélek ha nem is abszolút értelemben halhatatlan, de magát a testet egy ideig túlélheti a mindennapi ember esetében is. (Az jóval bonyolultabb kérdés, hogy a legendákban, mítoszokban, történelmi traktátusokba a kiemelkedő személyiségek történetei meddig és miként konzerválhatóak. Történet, individuális- és kollektív emlékezet problémái torlódnak.)

Akárhogyan is – Csányi szerint mese, én azt gondolom, nem csak mese, vagy költőiben: – az általam csalfának titulált Csányi Vilmos novellájáról beszélve –: hol volt, hol nem volt ... ám „Nem mese ez gyermek!”.

Balogh Tibor